

До 110-річчя С.-М. В.Балея

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ
ПСИХОЛОГІЇ МИСЛЕННЄВОЇ
ТА МОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

STUDIA
METHODOLOGICA

Випуск 3

Тернопіль 1997

Тернопільський державний педагогічний університет

Лабораторія славістичних студій

Серія філософії та методології

Випуск IV

Редакційна колегія:

Олег ЛЕЩАК
(головний редактор),
Олександр ГЛЮТОВ, Віталій ЗУЄВ,
Михайло ЛАБАЩУК, Сергій ТКАЧОВ

Едуард МІЛЯНОВСЬКИЙ
(відповідальний
редактор), Василь ПРАКТИКА
(технічний редактор),
Юрій СИТЬКО
(технічний редактор)

Редакційна рада:

Здіслав АДАМЧИК
доктор філологічних наук, професор
(Кельце,
Польща)
Семен БУКЧИН
доктор філологічних наук, професор (АН
Білоруси,
Мінськ)
Ярослав ГРИНЧИШИН
кандидат фізико-математичних наук,
доцент
(Тернопільський педінститут)
Володимир КРАВЕЦЬ
кандидат педагогічних наук,
професор
(Тернопільський педінститут)

Ігор ПАСЬКО
доктор філософських наук, професор
(Донецький університет)
Галина ТИРТОВА
кандидат філологічних наук, доцент
(Університет ім.М.Ломоносова,
Москва)
Іштван УДВАРГ
доктор філологічних наук, професор
(Ньиредьхаза, Угорщина)
Мілосав ЧАРКІЧ
доктор лінгвістичних наук (Інститут
сербської мови Сербської АН, Белград)

Методологічні проблеми психології мисленнєвої та мовної діяльності / *Studia
Methodologica*.— Тернопіль, 1997. — Вип.3.

Цей випуск альманаха присвячений ювілею видатного українського та польського психолога, уродженця Тернопілля Степана-Максима Володимировича Балея та містить статті з філософських та науково-методологічних проблем психології суб'єкта пізнавального процесу. У збірник увійшли роботи з філософії, психології, лінгвістики, літературознавства та педагогіки вчених України, Польщі, Сербії, Росії, а також вибрані матеріали VI та VII Тернопільських науково-методологічних читань.

Статті друкуються мовою оригіналу.

ЗМІСТ

<i>Остан Гевко</i> Степан Балей: життя та наукова діяльність.....	7
ФІЛОСОФІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК	
<i>Наталія Непийвода</i> Науковий твір як продукт пізнавально-комунікативної діяльності мовної особистості.....	10
<i>Олег Лещак</i> Проблема гуманизации в лингвистической методологии.....	17
<i>Володимир Зуєв, Алла Зякун</i> Взаємодія традицій і новацій у сучасній історичній науці.....	24
<i>Владимир Лынок, Василий Шубин</i> Феномен творчества: природа, разнообразие форм, субъективно- психологические признаки	27
<i>Сергій Рик</i> Проблема мови в етичних дослідженнях.....	35
<i>Віталій Зуєв</i> Абстрактна форма діяльності: логічний вивід як неформальна система	40
<i>Михаил Лабащук</i> Структура научного и художественного познания.....	46
<i>Костянтин Братко</i> Філософсько-естетична концепція романа Інгардена і проблема цілісності гуманітарного знання	53
<i>В. Процишин</i> Особливості інтеграції теорії спілкування та естетики в сучасному гуманітарному знанні.....	55
<i>В. Романко</i> Соціокультурні аспекти музикознавчого дослідження джазу.....	57
<i>Наталія Борисенко</i> Статева диференціація мовної поведінки	62
МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МОВОЗНАВСТВА	
<i>Анатолій Загнітко</i> Синтаксична стилістика тексту: категорія елімінації	64
<i>Vidan Nikolić</i> Psiholingvistički aspekti funkcionalnih poremećaja govora u tradiciji srpskog naroda.....	67
<i>Людмила Вакарюк</i> Компрессия смысла в коммуникативном аспекте.....	70
<i>Едуард Міляновський</i> Типологічні особливості смислової диференціації спонтанних та неспонтанних мовленнєвих актів.....	75
<i>Володимир Різун</i> Використання шкірно-гальванічного рефлексу як методу вивчення компонентної будови теми	79

ПРОБЛЕМИ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧОГО ТА ЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Микола Ткачук

Дискурс новелістичної повісті «Воа constrictor» Івана Франка.81

Александр Глотов

Советская Псалтырь.....91

Zdzisław Jerzy Adamczyk

Język rosyjski – pośrednik w kontaktach między literaturami
słowiańskimi (na przykładzie recepcji twórczości Stefana Zeromskiego w
Bułgarii)..... 110

Elżbeta Tymoczko-Tichoniuk

Literatura ukraińska w krakowskiej
«Krytyce».....113

Наталія Ткачова

Українська тематика на сторінках краківського часопису «Świat
Słowiański».....117

Надія Луса

Польський голос про Богдана Лепкого (творчість Б.Лепкого в оцінці
М.Якубця) 121

Милосав Ж. Чаркић

Креативни поетски поступци као елементи стилистичко-семантичке
информације.....123

Людмила Сипко

Что хотел сказать Чехов своим «Черным монахом»? (к вопросу о
субъективности факторе в оценке художественных произведений) 128

Светлана Коришунова

Т.Г.Шевченко в концепции народного писателя нового типа журнала
«Дело».....132

Людмила Дербенева

«Пан Тадеуш» А.Мицкевича в историко-литературной концепции П. Д.
Боборыкина.....135

ГУМАНІЗАЦІЯ НАУКИ ТА ОСВІТИ: ПЕРСПЕКТИВИ ТА ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Матеріали VII Тернопільських науково-методологічних читань ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ, ПЕДАГОГІКИ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЇ

Я. Василькевич, С. Рик

Етико-психологічні особливості гуманізації освіти.....139

І. Гринчук

Альтернативні підходи в сучасній вищій музично-педагогічній освіті... 139

В. Гузенко

Актуальные проблемы психологии творчества.....141

О. Гузь

Навчання усного іншомовного мовлення молодших школярів за
допомогою ВФГ.....143

Г. Дорошенко

Психологічні аспекти взаємодії гуманних і антигуманних чинників в
Україні.....145

І. Зарудна

Музичне тестування та можливості його використання в музично-естетичному розвитку дітей.....	146
<i>І. Зарудна</i>	
Комплексний підхід до фортепіанної підготовки майбутнього вчителя музики.....	148
<i>Вол. Зуєв, Віт. Зуєв</i>	
Гуманістичні аспекти методології гуманітарних наук та їх реалізація в системі освіти.....	149
<i>Г. Коберник</i>	
Диференційоване навчання як один із засобів гуманізації навчально-виховного процесу.....	150
<i>О. Коберник</i>	
Гуманізація навчально-виховного процесу в умовах проектування педагогічної взаємодії.....	151
<i>Н. Науменко</i>	
Погляди В. В. Розанова на принципи і типи освіти.....	153
<i>Г. Петришин</i>	
Український етносоціальний організм.....	154
<i>О. Рожина</i>	
Роль зарубіжної літертури у процесі гуманізації вищої школи.....	155
<i>Н. Стеценко, В. Стеценко</i>	
Гуманізація навчального процесу як одна з умов духовного розвитку студентів.....	155
<i>О. Столяренко</i>	
Гуманізація освіти та шляхи її реалізації в навчально-виховному процесі згальноосвітньої школи.....	156
<i>Т. Чепрасова</i>	
Проблеми практичної реалізації гуманітарної освіти з інформатики в середній школі.....	158
<i>В. Шаповал</i>	
Гумнізм права та проблеми методології викладання юридичних наук ...	159
ПРОБЛЕМИ МОВОЗНАВСТВА	
<i>А. Артеменко</i>	
Питання-перепити у діалогічному мовленні.....	160
<i>С. Гедз</i>	
Комуткативнопрагматичні особливості запитальних речень, котрі вживаються у функції прохання (на матеріалі англійської мови).....	161
<i>Е. Гинда</i>	
Проблемы искусства и творчества в «Камешкх на ладони» В.Солоухин	163
<i>А. Гудманян</i>	
Орфографічна варіантність запозичених географічних назв.....	165
<i>А. Гудманян</i>	
Запозичення оніміїз: орфографічний аспект.....	166

<i>С. Дорда</i>	
Перлокутивний ефект мовленнєвого акту каяття.....	167
<i>І. Дубровська</i>	
Лінгвостилістичні функції міфологічних та біблійних власних імен в романах та оповіданнях Вольфганга Кеппена	168
<i>Е. Есенова</i>	
Способи передачі англійських голосних переднього ряду графічними засобами української мови (на матеріалі англіцизмів в українській мові)	170
<i>С. Желобцова, М. Колодезникова</i>	
Особенности поэтики «Колымских рассказов» В. Шаламова.....	171
<i>В. Иванов</i>	
Індивідуальні особливості градуальності ознаки (на матеріалі сучасної англійської мови).....	173
<i>И. Калиниченко</i>	
Опосредованный тип речевого общения как один из факторов замещения высказывания по прагматическому содержанию	175
<i>Т. Ковалева</i>	
Особенности функционирования и языковой организации изображения предметно-пространственной среды в модернистском психологическом романе (на материале романа В.Вульф «Миссис Деллоуэй»)	176
<i>А. Левицкий</i>	
Особенности функциональной переориентации единиц сниженного стилистического тона сучасної англійської мови	177
<i>Т. Майборода</i>	
Риторичний аспект формування структури текстів інформаційних повідомлень у газетах різної соціальної спрямованості	179
<i>И. Македон</i>	
Семантика и прагматика добавительной частицы even.....	181
<i>С. Медвідь</i>	
Вплив екстралінгвальних факторів на розвиток антропонімних систем слов'янських мов.....	183
<i>Н. Мілянська</i>	
Особенности типизации героїв у художніх творах доби Класицизму та Просвітництва.....	184
<i>Н. Місяць</i>	
Роздуми про технічну термінотворчість у сучасній українській мов.....	186
<i>Т. Нікульшина</i>	
Реалізація інформаційної стратегії у спонукальному дискурсі.....	187
<i>Т. Олійник, В. Карабан</i>	
Семантика та функціонування власних імен антропонімів-символів.....	189
<i>Л. Славова</i>	
Психолінгвістичні аспекти розуміння.....	190
<i>Д. Терехова</i>	
Співвідношення головних типів реакцій за даними вільного асоціативного експерименту.....	192

С. Терехова

Специфіка експлікантів понять «направо-наліво» в українській, російській і англійській мовах.....193

И. Титаренко

Гуманизация общества и литературный процесс: традиции и тенденции 195

N. Lyulkoun

Proverbs in the language classroom.....196

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Вадим ТКАЧУК: Загнітко А. Український синтаксис: у 2-х ч. — К.:ІЗМН, 1996.....199

Стефанія ПАНЦЬО: Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія:

Монографія. — Донецьк: Вид-во Донецьк. ун-ту, 1996.....201

Михайло РЕВУЦЬКИЙ: Історія світової культури. Культурні регіони:

Навч. посібник / Керівник авт. колективу Л.Т.Левчук.— К.: Либідь,

1997.....203

Анатолій ЗАГНІТКО: Олег Лещак Языковая деятельность. Основы функциональной методологии лингвистики. —Тернополь: Підручники і

посібники, 1996203

ПЕРЕКЛАДИ

Тадеуш КОТАРБІНЬСЬКИЙ. Думки про науку (Переклад з польської О. Лещака).....205

Відомості про авторів.....209

Н.МІСЯЦЬ
(Житомир)
РОЗДУМИ ПРО ТЕХНІЧНУ ТЕРМІНОТВОРЧІСТЬ У СУЧАСНІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Зміна національно-мовної ситуації в Україні в кінці ХХ століття обумовила потреби в упорядкуванні мови науки, передусім наукової термінології. Але усвідомлення потреби автоматично не дає простоти у її розв'язанні. Стрімке розширення словникового запасу української мови і, здавалось би, необмеженість у виборі термінів не полегшує справи. Всі, хто стикається з мовою науки, відчувають гостру нестачу слів і неабиякі труднощі з термінами.

Будь-яка мова, за ствердженням Реформатського, *«входить в науку своєю термінологією»*. З огляду на це увага вчених-енциклопедистів до питань лінгвістики не випадкова, адже вони відчували, що дослідження науки потребують словесного втілення.

Оскільки терміни належать не загальній, а «груповій», спеціальній мові, вони відносно відкриті для свідомих, цілеспрямованих, регулюючих модифікацій. Терміни можуть формуватись та змінюватись групою професіоналів чи окремою людиною (наприклад, авторитетними винахідниками, майстрами, визнаними вченими – засновниками шкіл). Ця діяльність доповнюється і завершується лінгвістами (укладачами словників та нормалізаторами мови).

В українській мові, як і в інших, терміни нового часу становлять собою штучний лексичний пласт. Міжнародний характер сучасних наукових знань обумовлює пошуки міжнародної уніфікації термінів. Не випадково міжнародні органи, які займаються термінами, виникли одночасно і паралельно з міжнародними організаціями по стандартизації, територіально вони знаходяться там, де знаходяться організації стандартизації (Австрія, Канада, Швейцарія). Увага до питань упорядкування термінології пояснюється тим, що це не тільки підсумок у відображенні системи понять, але й прогностичний інструмент для подальшого розвитку науки.

Оскільки неможливо оперувати поняттями, що не названі, професійна діяльність людини постійно супроводжується використанням термінів та їх утворенням. У технічній термінотворчості активним є процес термінологізації загальноуживаних слів, що відбувається завдяки їх специфікації. Наприклад: **хвиля** (повітряна, морська – загальноуживане); **хвиля** (протесту, обурення – метафоричне); **хвиля** (світлова, магнітна, радіохвиля – спеціальне). У загальноуживаній та спеціальній лексиці спільні фонетика і граматики, їх розрізняє семантика, а також участь у словотворенні, наприклад: провідник (у вагоні – загальноуживане); провідник (у фізиці – спеціальне). Від слова провідник у спеціальному вживанні утворюється слово напівпровідник, яке неможливо утворити від

слова провідник у загальноуживаному значенні. Більш цього подібне утворення було б нісенітницею, саме таке безглуздя справляє анекдотичний ефект (провідник на два вагони).

Перехід від загальноуживаних слів до спеціальних можна порівняти з переключенням реєстрів органу чи клавішної друкарської машинки, коли внаслідок переводу важеля ті ж самі клавіші починають звучати по-новому або друкують інші знаки. Таким же чином при переході від загального уживання до спеціального ті ж слова починають означати інше, наприклад: ребро, хомут, муфта тощо. Подібний спосіб творення термінів цілком природний для української мови і свідчить про її розвиток і збагачення.

Не менш активно творення технічних термінів іде шляхом запозичень з іншої мови у готовому вигляді та у вигляді кальок. Зрозуміло, що першість у творенні термінів належить мові тієї країни, де було зроблене наукове відкриття, а його поширення обумовлює запозичення терміна в інші мови. В такому випадку наявність в українській мові запозиченої термінології цілком закономірна. Водночас надмірне захоплення іншомовною лексикою створює проблему варваризмів, яка для сучасної української мови є надзвичайно актуальною (за даними соціолінгвістичних досліджень, кінець ХХ століття для української мови характеризується значним збільшенням іншомовної лексики зокрема англійськомовної). Чи може українська мова протистояти такій потужній хвилі запозичень? Історія переконує, що проблеми варваризмів можна уникнути. Для довідки згадаймо, що в усіх російськомовних наукових працях з механіки за 70 років (1722-1791) містилося не більше 200 іншомовних слів, що на думку вчених, не створювало проблеми варваризмів.

Найбільш поширеним засобом творення технічних термінів в сучасній україністиці визнається переклад з російської мови. В аналогічній ситуації, що мала місце в російській мові у ХVIII ст., коли всі наукові джерела з механіки були перекладами з німецької мови, більшість перекладачів наукової літератури погоджувались, що слід намагатися знаходити російський еквівалент до іноземного слова. Разом з тим, вчені, що спеціалізуються на перекладі термінів, переконані, що намагання перекласти всі до єдиного терміну призводить до ризику створити кумедні, незграбні, нежиттєздатні **«мокроступи»**. Подібний сумний досвід російська мова вже пережила, згадаймо, наприклад, **«хитродвижность»** замість механіка **«пряморез»** замість перпендикуляр, **«тетива»** замість хорда, **«подпорка»** замість синус.

Сучасний стан технічної термінотворчості в українській мові свідчить про тенденцію до жорсткого відбору термінів і намагання перекласти всі терміни, підібрати еквівалент в українській мові. На цьому шляху є певні здобутки. Наприклад, укладачами словників пропонуються різні переклади термінів російської мови на КА для назви дії та її наслідка **«доводка»** – доведення – дія, довід – наслідок; **«набивка»** (рос.) – набивання, набій (укр.); **«подводка»** (рос.) – підведення, підвід (укр.) тощо. Іноді укладачі термінологічних словників пропонують повернутися до використання старої

фонетичної форми запозичених слів і цим, на їх думку, наближають іншомовні слова до рідної мови. Наприклад, терміни хемія, магнет подаються за орфографією 1929 року.

В сучасній українській термінології переглядається нормативність у використанні парних форм прикметників, наприклад: **алгебраїчний** – **алгебричний** (від алгебра), **синусоїдальний** – **синусоїдний** (від синусоїда), **біномінальний** – **біномний** (від біном) на користь другого в парах синоніму з огляду на намагання усунути з українських терміносистем мовні форми, що є спільними з російською мовою.

Ще один шлях творення термінів – це використання власного інвентаря мови або інтернаціональних елементів, наприклад: мікро-, макро-, агро- тощо. У зв'язку з інтернаціоналізацією мови науки ХХ століття значну питому вагу в науковій термінології мають терміни, що побудовані на базі греко-латинських елементів. Ця практика має в науці давні традиції. Ще в епоху Відродження вчені володіли латинською мовою (це було обов'язковою професійною умовою) і створювали латинські та латиноподібні терміни за законами цієї мови.

Таким чином, вітчизняна технічна термінологія переживає часи активного творення, вона формується з власних ресурсів мови шляхом спеціалізації, з числа іноземних запозичень та вдалих новотворень, частина з яких кальки. Успіх у цій справі багато в чому залежить від особи, яка бере участь у терміноупорядкуванні. Безперечно, добрі результати можливі, якщо терміноупорядники матимуть глибокі фахові знання, ґрунтовну філософську підготовку, тонке розуміння рідної мови, знання її законів та володітимуть іноземними мовами.